

Ляшкевич А. И.

ХЕРСОН – КОЛЫБЕЛЬ МОРСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ ТОРГОВОГО ФЛОТА
(КОНЕЦ XVIII – НАЧАЛО XIX ВЕКА)

В статье на основании многих обработанных исторических и архивных источников автором сделана попытка осветить движущие силы для возникновения морского образования на Херсонщине; охарактеризованы этапы развития Херсонского училища торгового мореплавания как учреждения, в деятельности которого реализовывался целостный подход к подготовке морских специалистов различного профиля. Исследование доказывает, что именно в Херсоне был оборудован первый порт и построена первая судостроительная верфь, а для управления Черноморским флотом основано адмиралтейство. Автор представляет биографические сведения про выпускников Херсонского кадетского корпуса имперской эпохи, которые свою деятельность посвятили развитию морской отрасли и постоянно повышали свой профессиональный уровень.

Ключевые слова: морское образование, учебные заведения, морские специалисты, училище, условия обучения, выпускники.

Lyashkevych A. I.

KHERSON: THE CLUB OF MARITIME EDUCATION OF THE TRADE FLEET
(END OF THE XVIII – THE BEGINNING OF THE XIX CENTURY)

In the article, on the basis of many worked out historical and archival sources, the author attempts to highlight the driving forces for the emergence of marine education in the Kherson region; The stages of development of the Kherson School of Commercial Shipping as an institution, in the course of which the holistic approach to the training of marine specialists of different profile was implemented, was described. The analysis of literature makes it possible to conclude that the Kherson Maritime Cadet Corps is recognized as the first marine institution in Kherson by historians. His successor, in the sense of developing marine education, can be called the Kherson Shipyard School. It is noted that both educational institutions trained specialists for the Navy, their graduates sometimes worked on merchant ships and participated in round-the-clock trips or scientific expeditions. Evidence of this can be the biographical information of individual seamen-graduates of the Kherson Cadet Corps of the imperial era, which are given in the article, which devoted their activities to the development of the maritime industry and constantly raised the professional level.

The research proves that it was in Kherson that the first port was constructed and the first shipyard was constructed, and the Admiralty was established to manage the Black Sea Fleet.

Key words: marine education, educational institutions, marine specialists, schools, training conditions, graduates.

УДК 37.013. 42-058.23 (09.(477.72) «18/19»

Наеждіна І. М.*

ІНТЕЛІГЕНЦІЯ ПІВДНЯ УКРАЇНИ У РОЗБУДОВІ ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ
II ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ

У статті розглядаються питання становлення й розвитку жіночої освіти на Півдні України II половини XIX – початку XX століть, можливості отримання професійної освіти. Швидким засобом вирішення проблеми надання регіонові освічених робітниць була професіоналізація початкової школи, де дівчат навчали рукоділля, основ домогосподарства; педагогічний напрямок освіти жіноцтва було представлено вчительськими семінаріями, церковно-вчительськими школами, двокласними вчительськими школами, педагогічними класами і курсами при жіночих єпархіальних училищах та гімназіях; медичний – фельдшерськими, акушерсько-фельдшерськими, зуболікарськими школами тощо.

Ключові слова: Південь України, освітній простір, виховання, жіноча освіта, церковноприходські школи, гімназія, професійна освіта.

*© Наеждіна І. М.

Вимоги освітньо-виховного простору Півдня України II половини XIX – початку XX століть сприяли розбудові жіночої освіти, яка мала досить складний шлях. Поступове залучення жінок до суспільного та економічного виробництва призвело до усвідомлення соціумом того факту, що жіноцтво потрібно вчити і виховувати не гірше за чоловіків. Проте метою виховання жінок у XIX столітті було не намагання розвинути природні здібності розуму дівчат, а їх підготовка до виконання певної ролі в родині, насамперед як помічниці чоловіка, матері й господині. Слід зазначити, що питання розвитку жіночої освіти досліджувалося істориками, педагогами (Б. Блохіна, Л. Буряк, І. Волкова, Л. Медвідь та ін.), проте залишається цікавим для істориків педагогіки саме на регіональному рівні. Тому метою статті є визначення можливостей освіти й виховання жінок на Півдні України у II половині XIX – на початку XX століть.

Відкриття різних типів освітніх закладів зумовлювалося актуальною вимогою часу – «шляхом освіти і виховання створити у краї нові покоління, які були б вірні Престолу й Батьківщині...» [2, с. 55]. Крім того, заснування жіночих шкіл у XIX столітті в багатьох містах країни пов'язано з тим, що царський уряд остаточно переконався в недосконалість системи виховання дівчат вищих станів суспільства в монастирях і приватних пансіонах. Після того як інститути на українських землях підготували перших вихованок, суспільство отримало змогу переконатися в перевагах інститутської освіти над вихованням у приватних жіночих закладах. Попит на інститутську освіту почав активно зростати.

Інститут був базовим навчальним закладом з підготовки висококваліфікованих кадрів, зокрема керівних, для жіночих гімназій, кількість яких поступово зростала. Так, 1904 року жіночих гімназій в Одеському навчальному окрузі було 45, а вже 1910 року – 85 [4], що можна пояснити бурхливим економічним розвитком регіону та фінансовою допомогою школам з боку органів земського і міського самоврядування. Кількість інститутів шляхетних дівчат залишалася стабільною. Інститути давали суспільству освічених засновниць нових жіночих навчальних закладів, які могли здійснювати свою діяльність на основі порядку, поглядів, традицій, які запозичили під час свого навчання. На той час інститутки були добре підготовлені для майбутньої ролі матері та виховательки власних дітей. Крім того жіночі школи сприяли розповсюдженню західноєвропейської культури в державі. Так, в Одесі 1828 року було відкрито Інститут шляхетних дівчат, у якому в перші роки навчалася 224 дівчини [1, с. 95]. Бюджет інститутів шляхетних дівчат складався з коштів дворянства, допомоги уряду, приватних пожертв, прибутків міст, плати за навчання (в середньому 300 руб. за рік) [6, с. 139].

Законодавча регламентація жіночої середньої освіти розпочинається з другої чверті XIX століття, від часу функціонування інститутів шляхетних дівчат в Одесі та Керчі. Важливим кроком для створення системи жіночої освіти було прийняття Положення про жіночі гімназії і прогімназії Міністерства народної освіти (1870). Ще одним типом середньої жіночої школи Півдня України стали епархіальні жіночі училища Синоду (Статут 1868 р.).

Оскільки жінкам було заборонено здобувати вищу освіту в університеті, то провідними закладами освіти для жіноцтва на Півдні України були Одеські вищі жіночі курси (1906) і Одеські вищі медичні жіночі курси (1910), що становили собою громадсько-приватні навчальні заклади.

Прагнучи запобігти розвитку української нації, уряд не дозволяв відкривати українські школи, а лише відкривав навчальні заклади найчисленніших національностей Півдня України – євреїв, німців, кримських татар [7].

Основним типом школи в зазначений період була багатотипова початкова школа для жінок. Саме на Півдні України активно розвивалася жіноча освіта, що можна пояснити впливом бурхливого економічного розвитку регіону. Повністю освітні запити жіноцтва не були задоволені внаслідок недостатньої кількості шкіл, прагнення населення

надати освіти насамперед хлопцям, платного навчання. На початку ХХ століття в Херсонській губернії навчалося 35,4 % жінок [5].

Для представниць найчисленніших національностей регіону працювали національні школи: приватні єврейські училища, німецькі церковнопарафіяльні училища та школи грамоти, німецькі приватні жіночі школи, татарські приватні і громадських мектебе, російсько-татарські міністерські училища, а також земські та приватні татарські початкові училища. Указується, що внутрішня організація шкіл була єдиною, підкорялася законодавчим актам і розпорядженням МНО.

Центральне місце в системі середньої освіти Півдня України займали встановлені гімназії, зміст освіти яких відповідав швидкому економічному розвитку краю. Мережа інших середніх шкіл – інститутів шляхетних дівчат, єпархіальних жіночих училищ – відставала від гімназійної (1910 року функціонували 85 гімназій, п'ять інститутів і три єпархіальних училища), адже тут зберігався становий принцип комплектування контингенту шкіл і зміст освіти передбачав перевагу виховання над навчанням. Жіночі середні школи утримувалися за рахунок плати за навчання, допомоги від уряду, органів місцевого самоврядування, громадських і приватних пожертвувань тощо.

Проведений аналіз джерел дозволяє стверджувати, що на початку ХХ століття на Півдні України існувала різноманітна система жіночої професійної освіти. Швидким засобом вирішення проблеми надання регіонові освічених робітниць була професіоналізація початкової школи, де дівчат навчали рукоділля, основ домогосподарства. Крім того жіноцтво могло здобувати спеціальність за певними напрямками.

На Півдні України II половини ХІХ – початку ХХ століть педагогічний напрямок освіти жіноцтва було представлено вчительськими семінаріями, церковно-вчительськими школами, двокласними вчительськими школами, педагогічними класами і курсами при жіночих єпархіальних училищах та гімназіях; медичний – фельдшерськими, акушерсько-фельдшерськими, зуболікарськими школами; комерційний – торгівельними класами, початковими комерційними школами, комерційними училищами й курсами комерційних знань; сільськогосподарський – сільськогосподарськими училищами, сільськогосподарськими курсами при гімназіях; мистецький – музичними школами, музичними класами і курсами, школами малювання. Тобто навчальні заклади відповідали потребам регіону, створювалися відповідно до цих потреб, що зумовило швидкий розвиток регіону [5].

На початку ХХ століття представниці жіночої статі Півдня України навчалися на Одеських вищих жіночих курсах та вищих медичних жіночих курсах, завдяки яким держава отримувала спеціалістів з вищою медичною і педагогічною освітою, не витрачаючи коштів на навчання.

Одеські вищі жіночі курси брали за взірць навчальні плани і програми Новоросійського університету. Аналіз навчальних планів курсів та Новоросійського університету дозволяє виділити основні комплекси дисциплін – загальнообов'язкові та факультативні. Вивчення змісту підготовки фахівців на Одеських вищих жіночих навчальних курсах дозволило зробити висновок, що навчальний процес у вищій школі спрямовувався на недопущення проникнення в середовище молоді прогресивних ідей, а в основу викладання предметів було покладено «духовне начало».

Доведено, що програми вищих медичних жіночих курсів були максимально наближені до програм університетських медичних факультетів. Соціальний склад слухачок вищих курсів був встановленим. Лідерами на обох курсах за кількістю були міщани і представниці вищих станів, тобто матеріально забезпечені особи, що прагнули підвищити свою роль у суспільному житті країни.

Зміст освіти в початкових і середніх жіночих школах Півдня України мав прямий зв'язок з соціально-економічним і політичним розвитком країни. Відзначено,

що затвердження 1897 року «Зразкових програм предметів, які викладаються в початкових народних училищах відомства Міністерства народної освіти» було однією з перших спроб визначити перелік мінімальних знань, умінь і навичок для учнів народної школи. Спільною рисою всіх початкових шкіл було зведення змісту навчання до мінімуму (російська мова, закон Божий, арифметика). Початкова школа за соціальним складом формувалася переважно з представників селянських і міщанських верств населення, адже представників вищих станів суспільства не задовольняла якість початкової державної освіти.

Навчальні плани національних початкових шкіл Півдня України склалися з низки компонентів – вивчення загальноосвітніх дисциплін; рідної мови учнів та спеціальних дисциплін; розширення програми за рахунок географії та історії, необов'язкових предметів (рукоділля, спів, педагогіка та ін.).

Особливостями змісту гімназійної освіти були: наявність єдиних державних програм і навчальних планів з корегуванням у конкретному закладі залежно від місцевих умов; чітко виражений гуманітарний (мовний) характер, багатопредметність, схоластичність і теоретичний характер навчального курсу, недотримання принципів послідовності та систематичності знань; практичний характер викладання загальноосвітніх предметів, релігійно-монархічний напрямок освіти та виховання; обмеженість навчального курсу в жіночих школах порівняно з чоловічою освітою. Відмінністю навчального процесу жіночих гімназій Півдня України від чоловічих було відсутність у планах грецької мови, тригонометрії, логіки, практично на всі предмети відводилося на третину менше навчального часу. Така обмеженість змісту середньої освіти зачиняла перед жінками двері вищої школи. Соціальний склад гімназій було представлено переважно дворянами і міщанами, тобто тими, хто міг сплатити за навчання.

Професійні жіночі школи відрізнялися різною побудовою навчально-виховного процесу, змістом освіти у зв'язку з різним підпорядкуванням. Релігійне виховання і практична спрямованість навчання були тими чинниками, що об'єднували всі несхожі жіночі професійні навчальні заклади. Навчальні програми із загальноосвітніх предметів жіночих середніх професійних шкіл нагадували програми гімназій, але були дещо скорочені за обсягом у зв'язку із наявністю значної кількості спеціальних предметів (сільськогосподарських, комерційних, медичних тощо). З'ясовано, що соціальний склад жіночих професійних шкіл був неоднорідним: у нижчих професійних школах навчалися в основному діти нижчих станів, у середніх – вищих і середніх верств, що пов'язано із фінансовою можливістю останніх здобути якісну освіту.

Становлення системи освіти відбувалося впродовж XIX століття у зв'язку із соціально-економічними та суспільно-політичними перетвореннями в країні, викликаними демократичними реформами 1860 – 1870-х років, наслідком чого стало широке залучення жінок до виробництва. Незважаючи на входження українських земель до складу єдиної адміністративної системи Російської імперії, процес розвитку жіночої освіти на Півдні України мав певні особливості. Це пов'язано з тим, що зазначений регіон характеризувався багатонаціональністю і багатоконфесійністю.

Позитивними моментами розвитку системи освіти в зазначений період є такі: оновлювався зміст жіночої освіти; проводився пошук нової моделі середньої школи, наближеної до реальних потреб часу; створювалися нові типи шкіл (наприклад, комерційні училища, вищі жіночі курси); робилися перші спроби реалізації проектів уведення загальної початкової освіти; вирішувалося питання участі органів місцевого самоврядування, громадськості, приватних осіб у процесі розвитку мережі навчальних закладів. На початку XX століття в Херсонській губернії навчалось 35,4 % дівчат від загальної кількості учнів (Катеринославській – 33,6 %, Таврійській – 37 %).

Треба зазначити, що в Одесі діяло товариство «Просвіта», завданням якого була

боротьба за реформу школи, за докорінні зміни всієї системи освіти, за поширення культури і знань серед народу, а саме:

- а) видавати книжки, журнали, часописи українською мовою;
- б) заводити бібліотеки, музеї, читальні, книгарні;
- в) проводити публічні лекції, звіти, загально просвітні курси, літературно-музичні вечори, спектаклі, концерти, вистави;
- г) заводити школи, стипендії, бюро праці та інші просвітні заклади;
- д) оповіщати про премії та конкурси за найкращі твори письменства та іншого мистецтва.

З'ясовано, що на Півдні України функціонували такі типи середньої жіночої школи: гімназії (міністерські, маріїнські, приватні), єпархіальні жіночі училища, інститути шляхетних дівчат. Центральне місце в системі середньої освіти Півдня України займали гімназії, оскільки зміст їх освіти було наближено до реальних потреб бурхливого соціально-економічного розвитку регіону. Недаремно 1910 року міністерських жіночих гімназій в Одеському навчальному окрузі було 85, а єпархіальних жіночих училищ – тільки чотири.

Аналіз змісту і форм організації навчання й виховання жінок показав, що зміст освіти визначався принципами православ'я, самодержавства, становості, був різним залежно від мети навчання і фінансування школи, мав практичне спрямування. Уведення єдиних державних програм наприкінці XIX – на початку XX століття призвело до певного упорядкування навчального процесу жіночих шкіл. В усіх типах жіночих шкіл були наявними: предметна структура програм, виділення предметів жіночого спрямування, відповідність змісту початкової жіночої освіти змісту чоловічої та його скорочення в середніх жіночих школах, відповідність програм вищих жіночих курсів університетським програмам за певною спеціальністю. Для початкових шкіл головним було елементарне навчання й релігійне виховання, у середній школі – чіткий суспільно-гуманітарний характер і педагогічна спрямованість навчання.

Не лишалося поза увагою і створення шкіл для представниць духовенства, оскільки, як свідчать архівні джерела, вони досить активно долучалися до розв'язання суспільних проблем. Як зазначав один із церковних ієрархів (1861 рік), лише від освічених дівиць можна чекати надійної моральної підтримки своїм чоловікам, саме виховання власних дітей буде мати правильний напрямок виховання і впливу на дітей прихожан. А представниці найчисельніших національних меншин зазначеного регіону (євреї, татари, німці) мали можливість навчатися в загальноосвітніх та етноконфесійних школах (приватних єврейських училищах, мектебе, початкових німецьких школах різного підпорядкування – уряду, земств, товариств, приватних осіб) [8, с. 9-101].

Початкові школи відігравали помітну роль у ліквідації неписьменності населення, надавали ученицям в окремих школах певні професійні вміння і навички, зокрема з рукоділля. Середні школи забезпечували вихованок освітою, що підвищувала соціальний статус жіноцтва, забезпечувала нижчі школи педагогічними кадрами, а професійні школи готували робітниць із певної спеціальності, що надавало жінці незалежного статусу. На вищих жіночих курсах готували кваліфіковані кадри для багатьох галузей суспільного та промислового виробництва.

Таким чином, на Півдні України у II половині XIX – на початку XX століть швидкими темпами створювалися жіночі навчальні заклади, які виконували не тільки освітню, а й суспільну функцію, адже це дозволяло працювати, утримувати родину, вести здоровий спосіб життя, уникати злиденності й жебрацтва. Перспективним для подальшого дослідження вважаємо здійснення аналізу впливу інтелігенції на добродійну діяльність та вирішення проблем інвалідів і людей похилого віку.

Література:

1. Атлас Д. Старая Одесса, её друзья и недруги. М., 1992. 208 с.
2. Буряк Л. Жіноча освіта в Україні в контексті урбанізації. *Пам'ять століть*. 2006. № 2. С. 52-61.
3. Волкова І. О., Блохіна Л. Л. До питання історії жіночої освіти в Одесі у 90-ті роки ХІХ століття. *Жіночий рух в Україні: історія і сучасність: тези доп. Міжнар. наук.-метод. конф., Одеса, жовтень 1994 р. К., 1994. С. 110-112.*
4. Державний архів Одеської області. Ф. 42. Оп. 35. Спр. 1770. Арк. 209.
5. Корецька Л. О. Становлення та функціонування соціальних інституцій в умовах освітньо-виховного простору Півдня України (друга половина ХІХ – початок ХХ століть): дис. ... канд. пед. наук. Херсон, 2014. 232 с.
6. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні К., 2003. 335 с.
7. Красножен М. Иноверцы на Руси. Т. 1. Положение неправославных христиан в России: 3-е испр. и доп. изд. Юрьев, 1903. 202 с.
8. Семенов Д. Д. Избранные педагогические сочинения. М., 1953. С. 9-101.

Надеждина И. Н.

ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ ЮГА УКРАИНЫ В РАСПРОСТРАНЕНИИ ЖЕНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ
II ПОЛОВИНЫ XIX – НАЧАЛА XX ВЕКОВ

В статье рассматриваются вопросы становления и развития женского образования на Юге Украины второй половины XIX – начала XX веков, возможности получения профессионального образования. Педагогическое направление образования женщин было представлено учительскими семинариями, церковно-учительской школой, двухклассными учительскими школами, педагогическими классами и курсами при женских епархиальных училищах и гимназиях; медицинское – фельдшерскими, акушерско-фельдшерскими, зубоврачебными школами; коммерческое – торговыми классами, начальными коммерческими школами, коммерческими училищами и курсами коммерческих знаний и т.д.

Ключевые слова: Юг Украины, образовательное пространство, воспитательное пространство, воспитание, женское образование, церковно-приходские школы, училища, гимназии, высшие женские курсы.

Nadezhдина I. M.

THE GROUP OF INTELLIGENCE PEOPLE OF THE SOUTH OF UKRAINE IN THE SPREADING
OF FEMALE EDUCATION OF THE 2ND HALF – THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURIES

The article takes up the issue of spreading women's education in the south of Ukraine in the second half of the nineteenth century – the beginning of the twentieth century, the possibilities getting vocational education. Professional training institutions provided women with jobs, prevented poverty and impoverishment. Women's education was spread through compulsory primary education in German, Jewish, Greek settlements and the education of orphans in monasteries or special courses. Thanks to the common training programs, the same level of training of women for teaching in gymnasiums, for the work of governesses in accordance with the requirements of religion and public policy was provided. The pedagogical direction of women's education was represented by teachers' seminaries, a church and teacher's school, two-grade and teacher's schools, pedagogical classes and courses at women's diocesan schools and gymnasiums; medicine education- paramedic, obstetrical- paramedic schools, dental schools; commercial education – trading classes, primary commercial schools, commercial schools and commercial knowledge courses; agricultural education - agricultural schools, agricultural courses at gymnasiums; art education – music schools, music classes and courses, drawing schools. Already from the second half of the XIX century, the legislative regulation of women's education and its systematization began.

Key words: South of Ukraine, educational space, pedagogical space, up-bringing, women's education, church parochial schools, colleges, gymnasiums, higher female courses.

Рецензент: Кузьменко В.В.